

ru muhtaşari Târîhi Bağdâd, İbn Man-zûr'un Muhtaşaru Zeyli Târîhi Bağdâd ve Ebû'l-Feyz İbnü's-Siddîk'in Miftâhu't-tertib li-eĥâdisi Târîhi'l-Haĥîb (Kahire 1355) adlı eserleri de Târîhu Bağdâd et-rafında yapılan çalışmalardan bazılarıdır. Georges Salmon eserin ilk bölümünü Fransızca tercümesiyle birlikte yayımlamış (*L'introduction topographique a l'histoire de Bağdâd*, Paris 1904), Fuat Sezgin bu baskıyı *Islamic Geography* serisinin LXXXVI. cildi olarak yeniden neşretmiştir (Frankfurt 1993). *Târîhu Bağdâd*'in tamamı, ilk defa 1931 yılında Muhammed Emîn el-Hancî'nin de aralarında bulunduğu bir heyet tarafından Kahire'de on dört cilt halinde neşredilmiş, daha sonra bu neşrin ofset baskıları yapılmıştır (I-XIV, Beyrut, ts.; I-XIV, Medine, ts.). Beşşâr Avvâd Ma'rûf da başta İstanbul olmak üzere çeşitli kütüphanelerdeki nüshaları karşılaştırarak eseri yeniden yayımlamıştır (I-XVII, Beyrut 1422/2001). Saîd b. Besyûnî Zağlûl eserdeki hadislerin ve şahısların fihristini *Fehârisü Târîhi Bağdâd* adıyla yayımlamış (Beyrut 1407/1986), ayrıca *Fehârisü züyûli Târîhi Bağdâd* adıyla zeyillerin fihristini de hazırlamıştır (Beyrut 1407/1987).

BİBLİYOGRAFYA :

Haĥîb, *Târîhu Bağdâd*, I, 213; ayrıca bk. tür.yer.; Brockelmann, *GAL*, I, 401; *Suppl.*, I, 563; Yûsuf el-İş, *el-Haĥîb el-Bağdâdi: Mü'errihu Bağdâd ve muhaddişühâ*, Dimaşk 1364/1945, s. 26-27, 172-201; H. Gibb, "Islamic Biographical Literature", *Historians of the Middle East* (ed. B. Lewis - P. M. Holt), London 1962, s. 55, 58; F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968, s. 14, 43, 102, 169; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-mü'errihûn*, Beyrut 1980, II, 103; Mahmûd et-Tahhân, *el-Hâfîz el-Haĥîb el-Bağdâdi ve eşeruhû fi 'ulûmi'l-ĥadîs*, Beyrut 1401/1981, s. 105-106, 274-280, 307-309; Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Dirâsât târîhiyye*, Medine 1403/1983, s. 143-219; a.mlf., *Mevâridü'l-Haĥîb el-Bağdâdi fi Târîhi Bağdâd*, Riyad 1405/1985, s. 87-493; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 90; R. K. Jaques, *Authority, Conflict, and the Transmission of Diversity in Medieval Islamic Law*, Leiden 2006, s. 71-76; Abbas el-Azzâvî, "el-Haĥîb el-Bağdâdi ve Târîhu", *el-Mevrid*, VIII/4, Bağdâd 1400/1979, s. 389-390; R. Sellheim, "al-Khaĥîb al-Bağdâdi", *EP* (İng.), IV, 1111-1112; M. Yaşar Kandemir, "Haĥîb el-Bağdâdi", *DİA*, XVI, 453, 455-456, 458.

CASİM AVCI

TÂRİHU'İ-HÜKEMÂ

(تاريخ الحكماء)

İbnü'l-Kiftî'nin

(ö. 646/1248)

İĥbârü'l-'ulemâ' bi-ahbâri'l-ĥükemâ' adıyla da bilinen biyografik eseri

(bk. İBNÜ'İ-KİFTÎ).

et-TÂRİHU'İ-KEBİR

(التاريخ الكبير)

Buhârî'nin

(ö. 256/870)

aşıptan kendi dönemine kadar birbirinden hadis nakleden râvilerle dair eseri.

Müellifin *el-Câmi'ü's-şâĥih*'ten sonraki en önemli kitabıdır. Eseri henüz on sekiz yaşında iken Medine'de yazmaya başlayan Buhârî yaptığı ilâve ve düzeltmelerle onu vefatına yakın bir tarihte tamamlamıştır. Önce belli bir tertip gözetilmeden kaleme alınan eser üç defa gözden geçirilerek son şeklini almıştır. *et-Târîhu'l-kebir* sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn başta olmak üzere Buhârî'nin zamanına kadar hadis nakleden erkek, kadın, sika veya zayıf râviler hakkında kısa bilgiler içermektedir. Tabakat türü kitaplar arasında kısmen alfabetik sıraya göre düzenlenen bu ilk eserde müellif Resûl-i Ekrem'in (Muhammed) hayatını en başa almış, ardından Muhammed isimli kişileri baba adına göre alfabetik sıralamış, daha sonra İbrâhim ismiyle devam etmiştir. Kitapta aynı harfle başlayan isimler kendi aralarında bir gruplandırmaya tâbi tutulmuş, mesele Ahmed ismindeki râviler zikredilirken önce sahâbiler tanıtılmış, bu isimler de kendi aralarında sıralanmıştır. Sahâbeden sonraki râviler baba adına göre alfabetik dizilmiş, baba adı bilinmeyenler her bölümün sonuna kaydedilmiştir. İsimlerin ardından adları bilinmeyip baba adları ile tanınanlar, son bölümde ise künyeleriyle meşhur olanlar sıralanmıştır. 1001 kişiye ait künyeler bölümü (Kitâbü'l-Künâ) bazı âlimler tarafından Buhârî'nin müstakil bir eseri sayılmış ve ayrıca basılmıştır (Haydarâbâd 1360).

Şahıslar tanıtılırken ait oldukları tabakalar (sahâbî, tâbiî vb.) belirtilmiş, râvilerin yaşadıkları bölgeler hakkında bilgi verilmiş, kendilerine mahsus siyasî ve itikadî kanaatleri varsa yer yer bunlara da işaret edilmiştir. Râvilerin özellikle adâlet ve zabt açısından değerlendirilmesi sırasında daha çok önceki âlimlerin görüşleri esas alınmıştır. Eserin telifinde biyografik bilgilerden ziyade râvilerin kimliklerinin tesbitine, onların kimlerden hadis alıp kimlere rivayet ettiklerini ve hadis nakli açısından güvenilir olup olmadıklarını belirlemeye öncelik verildiği anlaşılmaktadır. Râvilerin rivayetlerinden bazı örnekler de

içeren *et-Târîhu'l-kebir*'de 2500'e yakın hadis bulunmaktadır. Bu hadislerin çoğu diğer eserlerde zikredilmediği için kitap aynı zamanda bazı hadislerin ilk kaynağı niteliğindedir. Başka kaynaklarda adı geçmeyen birçok râviye yer verilmesi, diğer âlimlerin vâkıf olamadığı bazı nâdir bilgiler içermesi bakımından eser ayrıca değerli bir çalışmadır. Bir kısım kaynaklarda 40.000 civarında biyografi içerdiğinden bahsedilen *et-Târîhu'l-kebir*'in son baskılarında künyeler kısmı dahil 13.991 biyografinin yer aldığı görülmektedir. Bunların 189'u mükerrer olup hem isimler hem künyeler bölümünde kaydedilmiştir. İsimler kısmında bulunan diğer bazı tekrarlar çıkarıldığında eserin 13.500 civarında biyografi içerdiğini söylemek mümkündür.

İbn Hayr el-İşbîlî, *et-Târîhu'l-kebir*'in yazma nüshasının otuz cüzden meydana geldiğini söylemektedir. Muhammed Zübeyr Siddîki eserin günümüze ulaşan yazmalarının tam olup olmadığının bilinmediğini, bazı kütüphanelerde çeşitli parçalarının bulunduğunu, Dâiretü'l-maârifî'l-Osmâniyye'nin bunları bir araya getirip bir metin teşkil ettiğini, basımda da bu metnin esas alındığını belirtmektedir. Ancak yapılan son neşirlerde isimlerin alfabetik dizilişine ve muhtevaya bakıldığında eserin eksik bir yanının bulunmadığı anlaşılmaktadır. *et-Târîhu'l-kebir*'in müellif tarafından üç defa gözden geçirilerek yazıldığı dikkate alınırsa ilk müsveddelerinin daha hacimli ve 40.000'i aşkın biyografi içerdiği şeklindeki ifadenin hacmin büyüklüğünden kinaye olduğunu, İbn Hayr el-İşbîlî'nin sözünü ettiği otuz cüzün de küçük formalardan meydana geldiğini düşünmek mümkündür. Eseri Buhârî'den Ebû'l-Hasan Muhammed b. Sehl el-Lugavî el-Mukrî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Fazl el-Fesevî, Hâris b. Fudayl, Ebû Ahmed Muhammed b. Süleyman b. Fâris en-Nisâbü'rî gibi râviler rivayet etmiştir.

Muhaddislerin biyografileri, isim ve künyeleri hakkında çalışma yapanların ilk başvuru kaynağı olan *et-Târîhu'l-kebir* daha çok sika râvileri içermekle birlikte zayıf sayılabilecek bazı râvileri de ihtiva etmektedir. İbn Ebû Hâtim, *Beyânü ĥaĥâ'i Muhammed b. İsmâ'il el-Buhâri fi Târîhih* adlı eserinde (Haydarâbâd 1380) 771 hataya işaret etmiştir. Bu hataların çoğu Ebû Zûr'a er-Râzî'nin, bir kısmı Ebû Hâtim er-Râzî'nin tenkitlerinden oluşmaktadır. Bazı

et-TÂRİHU'İ-KEBİR

yanlıkların ise eserin ilk nüshalarına ait olması muhtemeldir. Hatîb el-Bağdâdî *Muvazâzîhu (el-Mûdîh li-levhâmi'l-cem' ve't-tefrik)*'inde (nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî, I-II, Haydarâbâd 1378-1379/1959-1960) *et-Târîhu'l-kebir*'de tesbit ettiği, iki veya daha fazla kişinin aynı kişi yahut bir kimsenin iki veya daha fazla kişi gösterilmesi (cem' ve tefrik) şeklindeki yetmiş dört hatayı incelemiştir. Abdülganî el-Ezdî eseri *Cüz'ün fihî evhâmü Ebî 'Abdillâh el-Buhârî fi't-Târîhi'l-kebir*'inde eleştirmiştir. Dârekutnî ve Zehebî'nin de *et-Târîhu'l-kebir*'e yönelik bazı eleştirilerde buldukları bilinmektedir. IV. (X.) yüzyıl âlimlerinden Ebü'l-Kâsım Mesleme b. Kâsım el-Kurtubî, *et-Târîhu'l-kebir*'de geçmeyen isimlere dair *eş-Şıla* adıyla bir zeyil yazmış, Dârekutnî ise adı Muhammed olup *et-Târîhu'l-kebir*'de yer almayan şahısları *ez-Zeyl 'ale't-Târîhi'l-kebir* adlı çalışmasında derlemiştir (Sehâvî, s. 139).

Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebir*'inin muhtasarı olduğu anlaşılan *et-Târîhu'l-evsaf*'ı ile eserin özeti olan *et-Târîhu's-şagîr*'i burada anılmalıdır. *et-Târîhu'l-kebir* Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî'nin tahkiğiyle neşredilmiş (I-IV, Haydarâbâd 1360-1378), daha sonra *Kitâbü'l-Künâ* ile birlikte dokuz cilt halinde yeniden yayımlanmıştır (Beyrut 1407/1986). Bu baskıya İbn Ebû Hâtim ve Hatîb el-Bağdâdî'nin tenkitlerinden oluşan eserleri de IX-XI. ciltler olarak eklenmiş, fihrist ise söz konusu baskının XII. cildini teşkil etmiştir. Eserin, Mustafa Abdülkâdir Ahmed Atâ'nın tahkiğiyle *Kitâbü'l-Künâ* ile birlikte ve son cildi fihrist olmak üzere dokuz ciltlik bir neşri de gerçekleştirilmiştir (Beyrut 1422/2001).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir* (nşr. Mustafa Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut 1422/2001, neşredenin girişi, I, 8-10; Hatîb el-Bağdâdî, *Muvazâzîhu evhâmi'l-cem' ve't-tefrik* (nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî), Haydarâbâd 1378/1959, I, 9; İbn Hayr, *Fehrese* (nşr. M. Fuâd Mansûr), Beyrut 1419/1998, I, 173-174; Şemseddin es-Sehâvî, *el-İlân bi't-tevbih* (nşr. M. Osman el-Huş), Kahire, ts. (Mektebetü İbn Sînâ), s. 139; *Keşfü'z-zunûn*, I, 287; Brockelmann, *GAL*, I, 166; M. Zubayr Siddiqî, *Hadith Literature*, Calcutta 1961, s. 178-179; Sezgin, *GAS* (Ar.), I, 256-257; İsmail L. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1989, s. 232-233; Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara 1996, s. 224; Ali Yardım, "Buhârî ve et-Târîhu'l-kebir'i", *DÜİFD*, V (1989), s. 181-195; M. Mustafa el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", *DİA*, VI, 371.

CEMAL AĞIRMAN

TÂRİHU MEDİNETİ DİMAŞK

(تاریخ مدينة دمشق)

Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir'in

(ö. 571/1176)

Dımaşk'a ve Suriye'deki diğer bazı şehirlere dair eseri.

Tam adı *Târîhu medîneti Dımaşk ve zikru fazlihâ ve tesmiyetü men hallehâ mine'l-emâşil ev icâtze bi-nevâhihâ min varidihâ ve ehlihâ*'dır. Kaynaklarda İbn Asâkir'in seksen ciltlik bu eserini ne zaman yazmaya başladığına dair bir kayıt yoktur. Ancak araştırmacılar, bu kadar hacimli bir eseri kaleme alabilmek için İbn Asâkir'in gençlik yıllarından itibaren bilgi toplamaya başlaması gerektiğini söyler. Nitekim Abdülazîm el-Münzirî onun "kendini bildi bileli" bu işle meşgul olduğuna inandığını belirtir (İbn Hallikân, III, 310). Selâhaddin el-Müneccid, İbn Asâkir'in yakın dostu Abdülkerîm es-Sem'ânî'nin verdiği bilgilerden onun *Târîhu medîneti Dımaşk*'ı yazmaya başladığı tarihi belirlemeye çalışmış ve Sem'ânî'nin 529'da (1135) Nişâbur'a gittiğinde İbn Asâkir'in kendisinden bir ay evvel oraya geldiğini söylemesinden hareketle eserini Horasan seyahatinden kısa bir süre önce otuz yaşlarında iken kaleme almaya başladığı neticesine varmıştır (*Târîhu medîneti Dımaşk*, neşredenin girişi, I, 31-32). İbn Asâkir'in Horasan'a yaptığı bu seyahat dört yıl sürmüş ve pek çok mâlûmat topladıktan sonra 533'te (1139) Bağdat'a, iki yıl sonra da Dımaşk'a dönmüştür.

Târîhu medîneti Dımaşk'ı üç aşamada tamamlayan İbn Asâkir, birinci aşamada 529 (1135) yılında başladığı eserini 549'da (1154) elli yedi cilt halinde tamamlamıştır. Atabeg Nûreddin Mahmud Zengî bu tarihte Dımaşk'a hâkim olunca İbn Asâkir'i çalışmasından dolayı takdir etmiştir. Müellif 549'dan (1154) sonra Nûreddin Zengî'nin teşvikiyle eser üzerinde çalışmaya devam etmiş ve yaptığı ilâvelerle 559'da (1164) bitirdiği *Târîhu medîneti Dımaşk*'ı yetmiş cilde çıkarmıştır. Nitekim İmâdüddin el-İsfahânî, 562'de (1167) Dımaşk'a gittiğinde İbn Asâkir'in eserini 700 kürrâseye (her kürrâse yirmi varak, yetmiş cilt) tamamladığını belirtir (a.g.e., neşredenin girişi, I, 32). Ardından yeni bir çalışma ile eseri seksen cilde tamamlamıştır. Ebû Şâme, İbn Asâkir'in oğlu Kâsım'ın (Ebû Muhammed İbn Asâkir) temize çektiği son nüshanın seksen ciltten ibaret olduğunu (*ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn*, s. 47), Zehebî de eserin her cüzü yirmi varak ol-

mak üzere 800 cüz tuttuğunu söyler (*A'lâmü'n-nübelâ*, XX, 558-559).

İbn Asâkir *Târîhu Medîneti Dımaşk'a* Şam kelimesinin etimolojisiyle başlar; Dımaşk'ın kuruluşu ve Dımaşk kelimesinin iştikakından bahseder, tarih kelimesinin etimolojisi ve tarihin faydaları hakkında bilgi verir. Ardından Şam ve Dımaşk'ın faziletlerini anlatır, bu konuyla ilgili saydığı âyet ve hadislere dair yorum ve açıklamalarda bulunur. Dımaşk'ın coğrafi tasviri ve topografyası hakkında ayrıntılı bilgi aktarır; genelde Suriye'deki İslâm fetihlerinden ve özelde Dımaşk'ın fethinden söz eder. Dımaşk'taki camileri, bilhassa Emeviyye Camii'ni, kiliseler, sinagoglar, hamamlar, şehrin başlıca kapıları, su kanalları, çarşı ve pazar yerleri, önemli binaları, ziyaret yerleri, saray ve kasırlarıyla ilgili mâlûmat zikreder. Emeviyye Camii'ne dair bir kısmı uydurma olmak üzere çok sayıda rivayet nakleder, bu arada yaklaşık yirmi dört medreseye camiler arasında yer verir. Dımaşk pazarları ve hanları için de ayrı bir fasıl tahsis etmemiştir. Daha sonra Dımaşk'ta yaşayan, orada yetişen, oradan gelip geçen, Dımaşk'la doğrudan veya dolaylı ilgisi bulunan peygamberler, halifeler, hükümdarlar, valiler, fakihler, kadılar, kurrâ, hadis râvileri, edip ve şairlerle diğer meşhur simaların hayatıyla ilgili bilgi verir. Resûl-i Ekrem'in hayatını ayrıntılı biçimde anlatır. Sayda, Halep, Humus, Ba'lebek, Askalân, Rakka, Remle ve kısmen Kudüs gibi Suriye'nin diğer şehirlerine mensup yaklaşık 9000 kişi hakkında bilgi aktarır. Bundan dolayı *Târîhu medîneti Dımaşk*'ı bir Suriye tarihi olarak değerlendirmek mümkündür. Eserini kaleme alırken Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ını örnek alan İbn Asâkir, özellikle eserin ilk cildiyle biyografilere ayırdığı bölümlerde onun gibi hadisçilerin metodunu uygulamış, önce senedleri zikretmiş, ardından rivayetleri nakletmiştir. Eserin son cildi kadın muhaddis ve şairlere ayrılmıştır. Biyografilerde kişilerle ilgili değerlendirmelere, ciddi mahiyetteki anekdotlara ve doğum-ölüm tarihlerine de yer verilmiştir.

Müellif eserinde şifahî ve yazılı kaynaklardan faydalanmış, Dımaşk, Bağdat ve Horasan'daki 150 hocasından hadis ve haber nakletmiştir. Yararlandığı hocaları arasında Ebü'l-Kâsım b. Husayn, Ebû Bekir el-Faradî, Ebû Gâlib İbnü'l-Bennâ, Ebû Mes'ûd el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım eş-Şehâmî, Ebü'l-Kâsım es-Semerkindî, Ebü'l-Hasan b. Ebü'l-Hadîd, Abdülkerîm es-Sülemî, Ebü'l-Hasan Ali es-Sülemî ve Ebû Muhammed